

Milieusignalen 2001

Samenvatting

Europees Milieu Agentschap

Cover: Rolf Kuchling
Layout: Pia Schmidt

Waarschuwing ann de lezer

De inhoud van dit rapport geeft niet per definitie het officiële standpunt van de Europese Gemeenschappen of andere instellingen van de Europese Gemeenschap weer. Noch het Europees Milieuagentschap noch andere personen of ondernemingen die namens het agentschap handelen, zijn verantwoordelijk voor het gebruik dat kan worden gemaakt van informatie die afkomstig is van dit rapport.

Voor een grote hoeveelheid aanvullende informatie over de Europese Unie kan ook Internet worden geraadpleegd. Deze informatie is toegankelijk via de server voor Europa (<http://europa.eu.int>).

Bibliografische gegevens bevinden zich aan het einde van deze publicatie.

Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen, 2001

ISBN 92-9167-281-5

© EMA, Kopenhagen, 2001

Printed in Germany

Gedrukt op gerecycleerd en chloorvrij gebleekt papier.

Europees Milieuagentschap
Kongens Nytorv 6
DK-1050 Kopenhagen K
Tel: (45) 33 36 71 00
Fax: (45) 33 36 71 99
E-mail: eea@eea.eu.int
Internet: <http://eea.eu.int>

Over het rapport

Milieusignalen 2001 is het tweede rapport van het Europees Milieuagentschap in een serie die bedoeld is voor beleidsmakers op hoog niveau in de EMA-landen en de Europese Unie. De belangrijkste doelstelling is het presenteren van essentiële milieu-indicatoren om op een regelmatige en consistente basis een voortgangsverslag te kunnen geven op een selectie van milieubeleidsterreinen. Het verslag fungeert ook als een benchmark voor de prestaties van landen op milieugebied.

In het verslag wordt de nadruk op bepaalde onderwerpen gelegd; er wordt niet naar volledigheid gestreefd. Voor uitgebreide achtergrondinformatie over Europese milieuproblemen wordt verwezen naar andere EMA-producten, zoals verslagen over de toestand van het milieu of thematische verslagen die allemaal toegankelijk zijn via de EMA-website (<http://www.eea.eu.int>). Deze site dient ook als gateway naar gedetailleerde milieu-informatie op Europees, communautair en nationaal niveau, zoals de analyse van beleidsinstrumenten (bijvoorbeeld de ecotaks) en van milieumanagement systemen, succesverhalen, eenvoudig toepasbare informatie voor bedrijven en lokale autoriteiten, en nationale verslagen over de toestand van het milieu. (<http://service.eea.eu.int/envirowindows/index.shtml>).

BUREAU VOOR OFFICIËLE PUBLIKATIES
DER EUROPESE GEMEENSCHAPPEN

L-2985 Luxembourg

Milieusignalen 2001

Samenvatting

Europees Milieu Agentschap

Hoe is de situatie in het algemeen?

De grootste milieuproblemen zijn nog steeds niet opgelost. Het zijn de problemen die ook in het kader van het zesde communautaire Milieuactieprogramma 2001-2010 als prioriteitsgebieden zijn aangewezen: aanpak van de klimaatverandering, bescherming van de natuur en biodiversiteit, duurzaam beheer van afval en natuurlijke hulpbronnen, en milieu en gezondheid. Aangezien de emissie van broeikasgassen nauw verbonden is met energieverbruik, zijn alle grote problemen — het gebruik van energie (met name voor vervoer en door huishoudens), water en land, en de problemen met nitraten en afval — uiteindelijk terug te voeren op de mate van het verbruik van natuurlijke hulpbronnen.

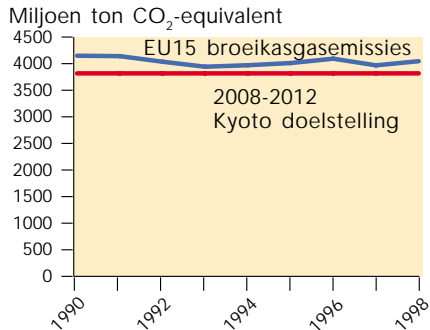
- De inputs van zes belangrijke gevaarlijke stoffen (zware metalen en organische verbindingen) in het noordoostelijk deel van de Atlantische Oceaan zijn tussen 1990-1998 verminderd
- De zuurstofstatus van het merendeel van de Europese rivieren is goed, d.w.z. er is sprake van een zuurstofverzadiging van meer dan 70 %. In Zuid- en West-Europa zijn er nog steeds een aantal verontreinigde rivieren.

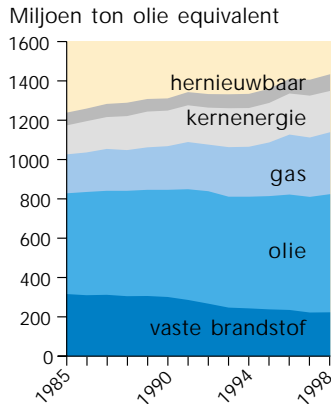
- De emissie van de zes broeikasgassen in de EU is tussen 1990 en 1998 met 2 % afgenomen. Verwacht wordt dat die afname in 2010 slechts 1 % zal bedragen (vergeleken met 1990). De emissie van fluorgassen zal waarschijnlijk met 60-70 % stijgen (ten opzichte van 1995).

Indicatoren

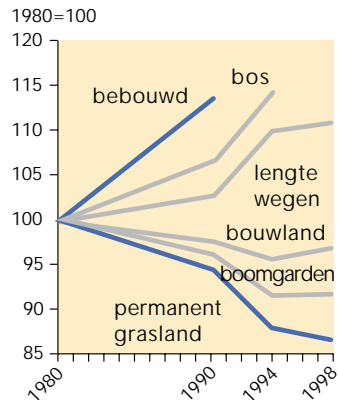
Uitstoot van broeikasgassen

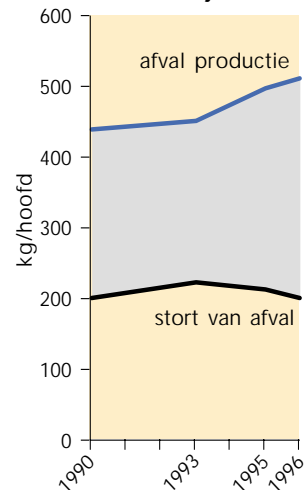
Energieverbruik

Landgebruik

Gemeentelijk afval

Actuele beleidsuitdagingen

De uitdagingen voor het beperken van het gebruik van hulpbronnen bevinden zich voornamelijk op het gebied van consumptie- en productie: het vervoer neemt continu toe, met name over de weg en door de lucht (de minst duurzame vervoersvormen); vervoer is ook een kernactiviteit in het toerisme, een sector die op weg is om de grootste dienstensector in de Europese economie te worden; het bestedingspatroon van consumenten verschuift van basisbehoeften naar steeds minder basale behoeften (vervoer, brandstof, recreatie); de landbouwsector groeit weliswaar niet meer, maar behoudt wel voor een groot deel zijn intensieve karakter.

Om de milieu- en duurzaamheidsdoelstellingen te realiseren, is een grotere efficiëntie in het gebruik van materiaal en energie noodzakelijk.

Feiten en cijfers

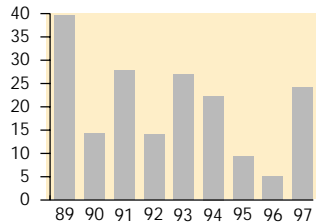

- Er zit geen verandering in nitraatconcentraties in rivieren en er zijn nog steeds kleinere rivieren met hoge concentraties.
- De afvalproductie blijft toenemen (in een orde van grootte van 5-10 % tussen 1995 en 1998) en deze blijft nauw gekoppeld aan de economische groei.
- Het totale energieverbruik in de EU is tussen 1980 en 1998 gemiddeld met meer dan 1 % per jaar gegroeid, tegen een BBP-groei van 2 % (nog geen absolute ontkoppeling van economische ontwikkeling).
- De vraag naar brandstoffen in de vervoerssector groeit sneller dan de algehele vraag naar energie.
- Het gemiddelde groeipercentage van het totale aantal reizigerskilometers tussen 1980 en 1998 was 2,8 % per jaar, dat is iets hoger dan de groei van het BBP. Voor 2010 wordt slechts een geringe ontkoppeling van de economische groei verwacht.

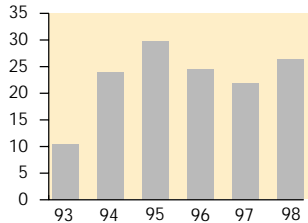
Indicatoren

Stedelijke luchtkwaliteit (gemiddel aantal dagen met normoverschrijdingen)

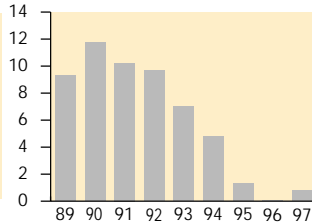
Fijn stof

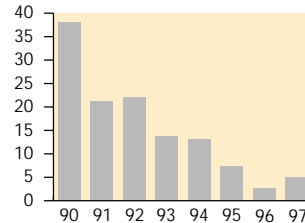
Ozon

Zwaveldioxyde

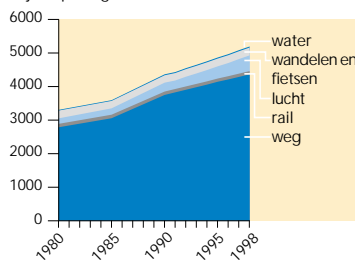

Stikstofdioxyde

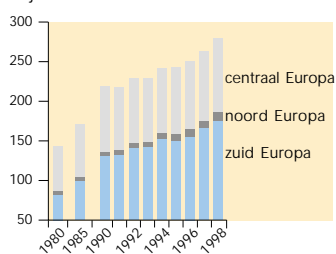
Personen vervoer

biljoen passagiers-km

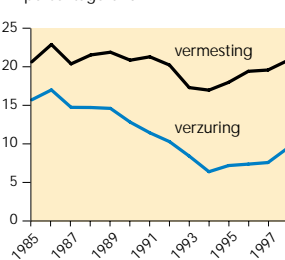
Aankomst van toeristen

miljoen toeristen

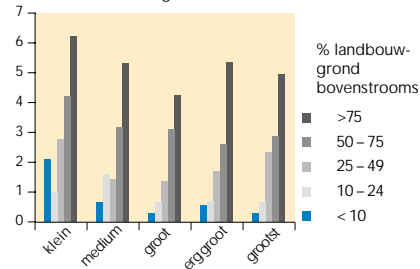
Schade aan ecosystemen

(door luchtverontreiniging)
percentage land

Nitraat concentraties

(naar grootte van de rivier)
nitraat of TON mg N/L.

Vooruitgang in eco-efficiëntie

Het milieu wordt steeds meer in het sectorale beleid opgenomen dankzij een verbreding van toegepaste instrumenten. Tussen 1990 en 1998 is de eco-efficiëntie in het vervoer, de energievoorziening en de landbouw toegenomen, wat tot een absolute ont koppeling heeft geleid voor emissies van verzurende stoffen en voor de stoffen die verantwoordelijk zijn voor ozon op leefniveau.

Er is ook een verbetering opgetreden in de eco-efficiëntie van energieverbruik en de emissies van broeikasgassen in de energievoorziening en de landbouw, maar niet in de vervoerssector. Het aantal toeristen van buiten Europa groeide sneller dan het totale reizigersvervoer. In de landbouw heeft de toename van de produktiviteit per

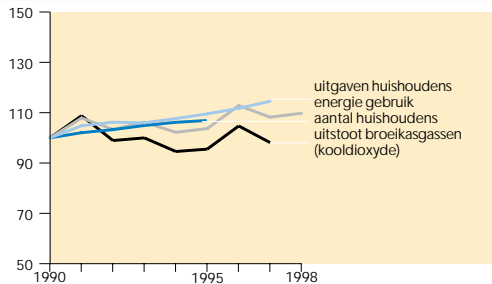
- **Opwekking van elektriciteit:** de koolstofintensiteit van fossiele brandstoffen is afgenomen. Meer is evenwel nodig om aan de reductieverplichtingen van het Protocol van Kyoto te voldoen.

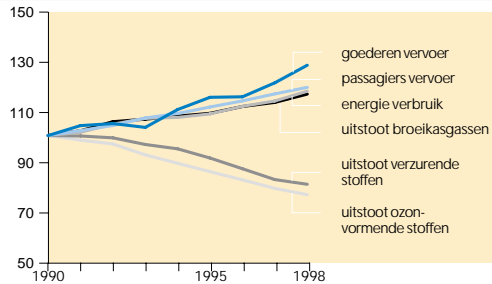
- **Het reizigers- en goederenvervoer** groeit nog steeds. Er is wel sprake van een ont koppeling van emissies van verzurende stoffen en van de stoffen die ozon op leefniveau veroorzaken, maar de uitstoot van broeikasgassen blijft toenemen.
- **Sector energievoorziening:** de emissies van alle belangrijke luchtverontreinigende stoffen zijn tussen 1990 en 1998 gedaald, ondanks een toename van 12 % in de totale energie-output en een toename van 17 % (in 1997) van de totale toegevoegde waarde. In 1998 zijn de emissies toegenomen.

Indicatoren

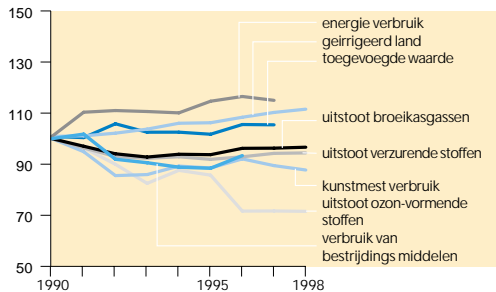
Eco-efficiëntie (index 100=1990)

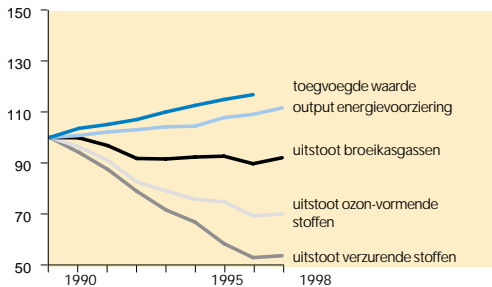
Huishoudens

Vervoer

Landbouw

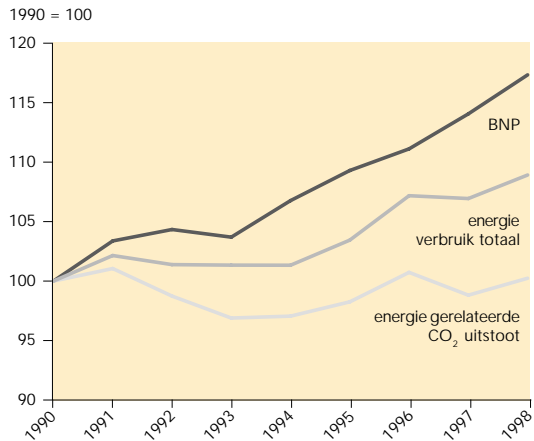
Energie

hectare voor weinig verbetering in de eco-efficiëntie gezorgd, zoals blijkt uit het vrijwel constant gebleven gebruik van energie, water en geïrrigeerd land, en van meststoffen en bestrijdingsmiddelen.

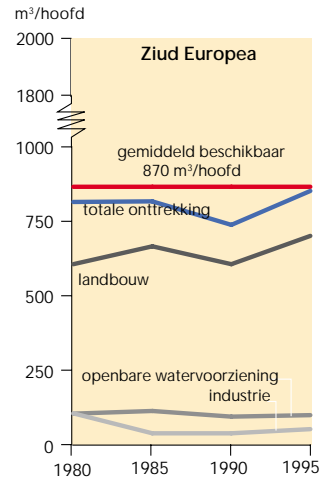
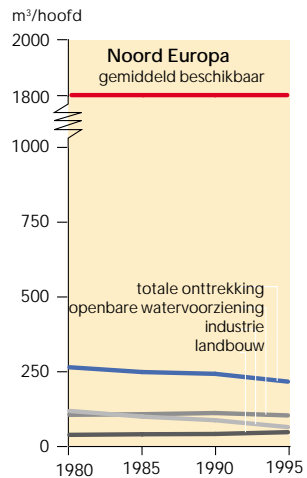
Een effectieve tenuitvoerlegging van de bestaande milieuwetgeving zou zeker een bijdrage kunnen leveren aan een snellere vooruitgang. De verbeteringen op het gebied van eco-efficiëntie worden echter tenietgedaan door de expansie van cruciale sectoren, zoals vervoer en toerisme, waardoor er geen sprake is van een absolute vermindering van de totale milieubelasting.

- Door de groei van de economie en de bevolkingstoename stijgt het energieverbruik nog steeds. De energiegerelateerde emissies van kooldioxyde zijn gedeeltelijk ontkoppeld van die toename.
 - Eco-efficiëntie in de landbouw: minder vooruitgang dan in andere sectoren. Het gebruik van meststoffen en bestrijdingsmiddelen is afgenomen, maar er blijven problemen met betrekking tot het nutriëntenoverschot.
 - Huishoudens: de emissies van kooldioxyde lagen in 1997 bijna op hetzelfde niveau als in 1990, ondanks verbeteringen in energie-efficiëntie en overschakeling van kolen en olie op gas.
- ☹
- Tussen 1990 en 1998 is er in de EU elke dag ongeveer tien hectare grond (tien voetbalvelden) gebruikt voor de aanleg van autosnelwegen.

Algehele energie en koolstof efficiëntie

Waterwinning

Actuele beleidsuitdagingen

Feiten en cijfers

Consumentengedrag en de prijs van producten en diensten

Om een grotere efficiëntie te bewerkstelligen, zijn acties nodig die de aard en omvang van de consumptie en de productie kunnen beïnvloeden. In verschillende EU-landen is dit gebeurd via beleid op het gebied van prijsstelling en subsidies.

Voorwaarde voor een correct prijs-sigitaal is een volledige internalisering van de externe kosten, zodat degene die de milieuschade veroorzaakt ook daadwerkelijk de rekening gepresenteerd krijgt. Om die internalisering te bewerkstelligen, wordt in de voorgestelde belastinghervormingen vaak gebruik gemaakt van milieuheffingen.

- De verkoop van producten met een milieukeur stijgt.

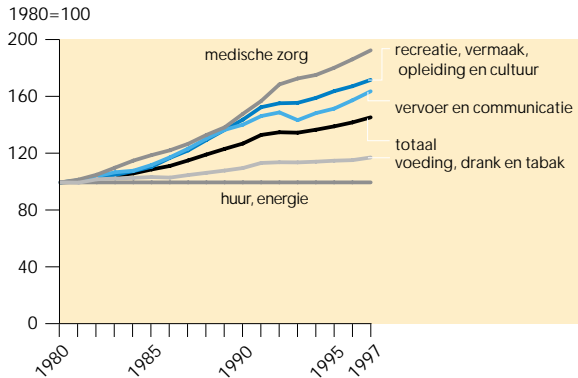
- De gezinsuitgaven zijn bijna twee keer zo hoog als in 1980. Er is sprake van een duidelijke toename op het gebied van recreatie, vervoer (slechts +3 % voor openbaar vervoer) en toerisme (+16 % tussen 1990 en 1997).

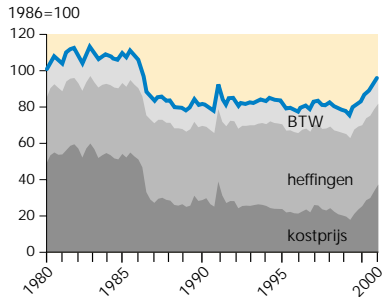
- De prijzen in de toeristische sector blijven dalen waardoor er per hoofd van de bevolking meer wordt gereisd. Dat veroorzaakt een groei van de intensiteit van het toerisme en leidt tot een bedreiging van het draagvermogen van de bestemmingen.

Indicatoren

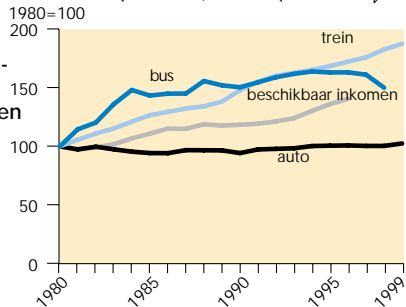
Uitgaven huishoudens

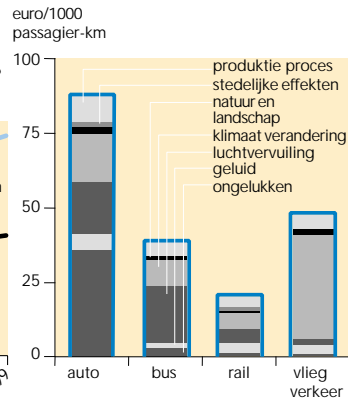
Reële prijs motorbrandstoffen

Reële prijs passagiersvervoer, Denemarken

Gemiddelde externe kosten van passagiersvervoer in 1995

Actuele beleidsuitdagingen

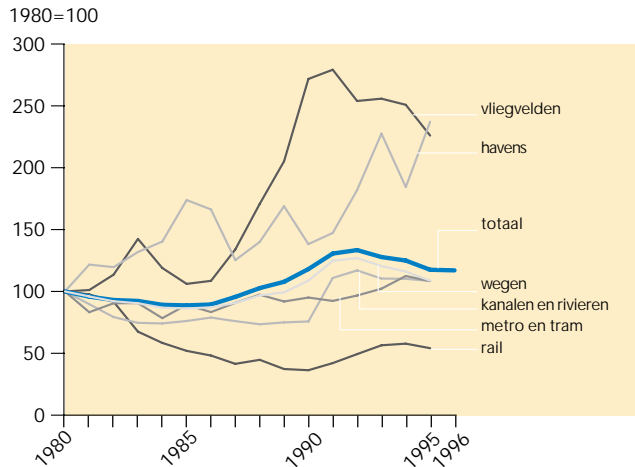
Wanneer echter de inkomens stijgen, worden financiële prikkels steeds minder effectief. In zo'n situatie moet voor de sociale acceptatie van financiële maatregelen, structurele economische veranderingen of maatregelen gericht op gedragsverandering keer op keer een harde strijd worden geleverd. Prijssignalen moeten dan ook gecombineerd worden met structurele veranderingen.

Feiten en cijfers

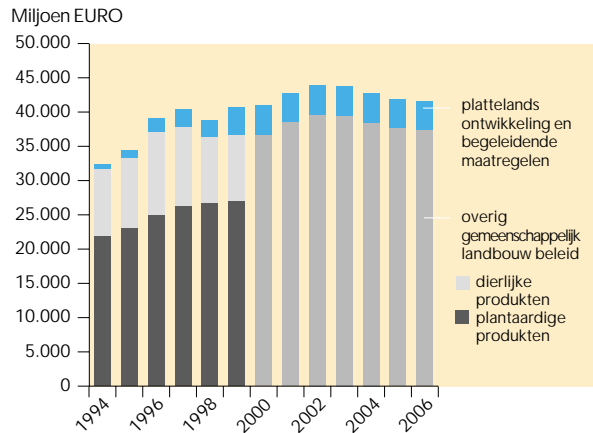
- De externe kosten van het vervoer bedragen ongeveer 8 % van het BBP. Het wegvervoer is voor meer dan 95 % verantwoordelijk voor deze kosten.
- In sommige landen is over een periode van twintig jaar het vervoer per auto goedkoper geworden in vergelijking met bus- en trein.
- De gemiddelde prijs van brandstof voor wegvervoer in de EU in 2000 was lager dan in de periode tussen 1980 en 1985.
- Er is sprake van een gestage afname van de elektriciteitsprijzen voor huishoudens — in absolute termen ongeveer 1 % per jaar tussen 1985 en 1996, terwijl het energieverbruik per huishouden met ongeveer 1 % is toegenomen.

Indicatoren

Investerings in transport infrastructuur

Uitgaven voor het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid

Beleidsintegratie

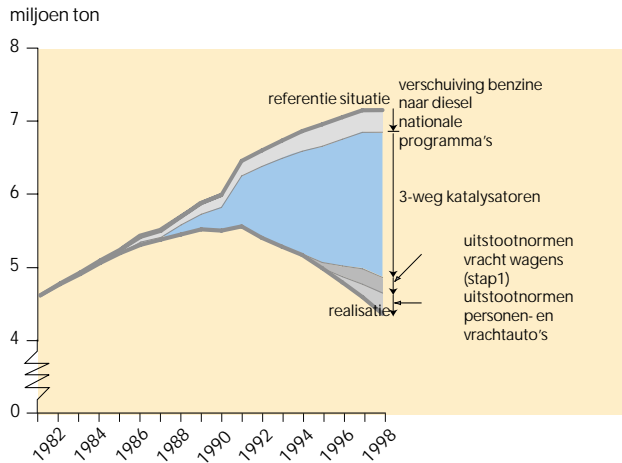
Om milieudoelstellingen in het sectorale beleid te integreren, dienen milieubeleidsinstrumenten op de kerngebieden van de economische activiteiten toegepast te worden. Dat is ook de essentie van de communautaire sectorale integratiestrategieën waar de Europese Raad in 1998 in Cardiff om heeft verzocht.

Analyses van de afgelopen periode laten zien dat regelgevende instrumenten bruikbaar zijn voor grote reducties in milieudruk of wanneer schadelijke producten afgeschaft moeten worden. Soms is een sectoraal beleid al succesvol zonder dat er sprake is van een expliciete integratie van milieuoverwegingen. In Nederland blijkt bijvoorbeeld het systeem van de melkquota van grotere invloed te zijn geweest op de vermindering van de

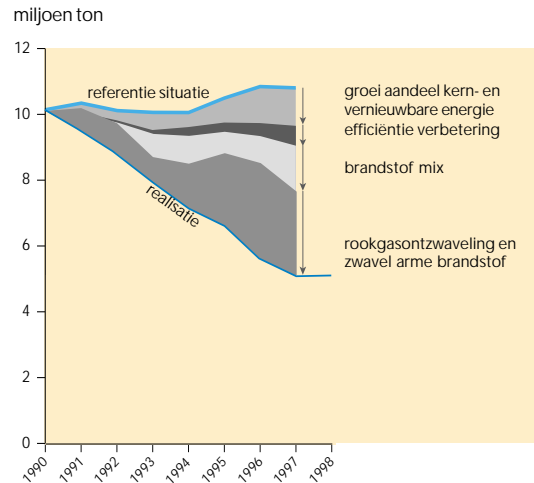

- Driewegkatalysators vormen de belangrijkste rem op de toename van stikstofdioxidenemissies als gevolg van de groei in het wegverkeer. Zonder alle genomen maatregelen zouden de emissies in 1998 50% hoger zijn geweest.
- Ongeveer de helft van de afname van zwaveldioxide-emissies door krachtcentrales wordt veroorzaakt door de invoering van rookgasontzwaveling en het gebruik van kolen en brandstofolie met minder zwavel in elektriciteitscentrales.
- Via de lucht komen er minder zware metalen in de Noordzee terecht (periode 1987 en 1995), als gevolg van het beleid op het gebied van de bestrijding van de luchtverontreiniging van de landen rondom de Noordzee.
- De concentraties van ammoniak en fosfor in de rivieren van de EU zijn tussen 1990 en 2000 afgenomen, wat een afspiegeling is van de algemene verbetering in de afvalwaterverwerking.

De vermindering van de uitstoot van stikstof dioxyde door wegverkeer

De vermindering van de uitstoot van zwaveldioxyde door elektriciteitscentrales

Actuele beleidsuitdagingen

hoeveelheid mest en ammoniakemissies dan het milieubeleid. Voor beleidsintegratie is het nodig meer naar dergelijke synergie te zoeken. Internationale overeenkomsten lijken effect te sorteren, maar werken over het algemeen slechts langzaam. Marktgerelateerde instrumenten zijn soms op zichzelf al effectief, maar hebben bovendien vaak een ondersteunende functie doordat ze andere instrumenten versterken of doordat ze financiële middelen verschaffen voor de bevordering van milieu-innovaties. In veel gevallen zijn fiscale en economische prikkels op zichzelf niet krachtig genoeg, waardoor externe effecten onvoldoende worden geïnternaliseerd en er te veel speelruimte voor economische activiteiten overblijft. Milieuheffingen hebben ook minder effect als de inkomsten (van een bedrijf of huishouden) sneller toenemen dan de belastingdruk. Instrumenten zoals vrijwillige

Feiten en cijfers

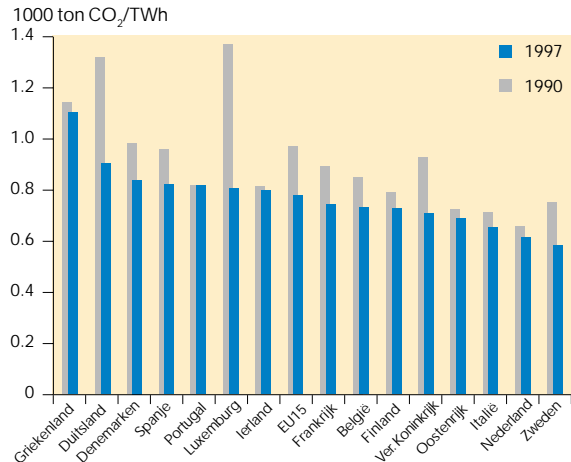
- De financiële steun voor plattelandontwikkeling (inclusief agromilieumaatregelen) is van 5 % in 1996 toegenomen tot 10 % in 2000.
- In 1998 waren voor meer dan 20 % van de landbouwgrond in de EU agromilieumaatregelen van kracht, terwijl één op de zeven landbouwers een agromilieuovereenkomst had ondertekend.

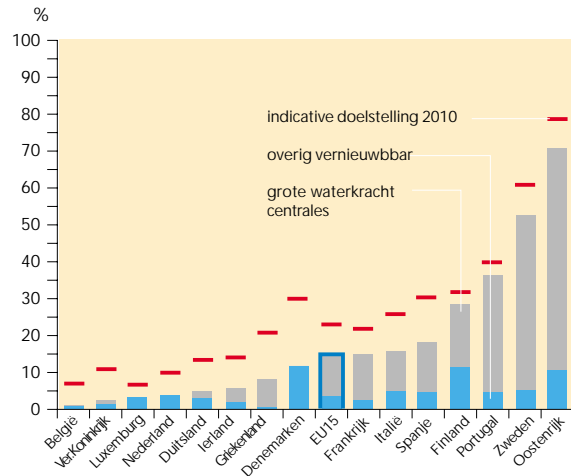
- In veel landen is de markt voor organische producten nog steeds klein; die markt vertoont echter wel overal een stijgende lijn.
- De investeringen in de vervoersinfrastructuur in de EU zijn tussen 1980 en 1996 met 17 % toegenomen, maar de verdeling van de investeringen over de verschillende vervoerswijzen zijn vrijwel onveranderd gebleven: ongeveer 2/3 deel voor het wegvervoer en 1/3 deel voor het vervoer per spoor.

Indicatoren

Koolstof intensiteit van conventionele elektriciteitscentrales

Aandeel van vernieuwbare energiebronnen in elektriciteitsverbruik

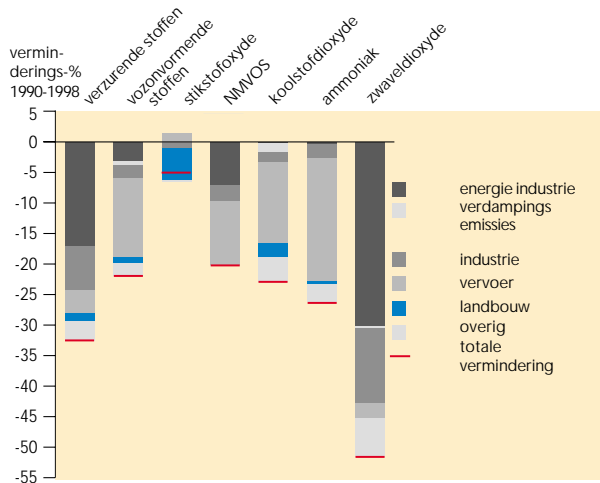
overeenkomsten wordt over het algemeen een belangrijke rol toegedicht vanwege hun 'zachte' effecten, zoals het vergroten van het draagvlak voor en de acceptatie van andere maatregelen en het verbeteren van de voorwaarden voor een effectieve toepassing van het milieu- en integratiebeleid. In een aantal gevallen is gebleken dat vrijwillige overeenkomsten, mits goed van opzet, tot positieve milieueffecten kunnen leiden.

Er zijn ook aanwijzingen voor een groeiend beleid gericht op duurzame ontwikkeling: milieuwetgeving ontwikkelt in de richting van geïntegreerde regelgeving, bijvoorbeeld in het kader van de geïntegreerde preventie en bestrijding van verontreinigingen en van een geïntegreerd productbeleid. De toepassing van milieuheffingen speelt

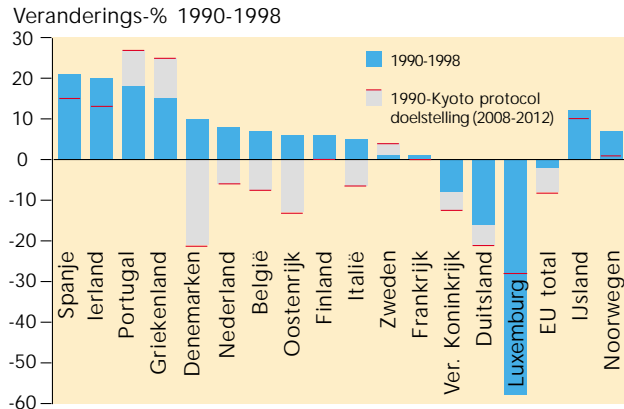
- Momenteel zijn vernieuwbare energiebronnen goed voor 14 % van de elektriciteitsopwekking in de EU. Hoewel er tussen 1989 en 1998 sprake is geweest van een toename van 3 % per jaar, zou een jaarlijkse toename van 5,5 % nodig zijn om de doelstelling voor 2010 te realiseren.
- Het aandeel van de warmtekrachtkoppeling in de totale elektriciteitsopwekking in de EU is toegenomen van 9 % in 1994 tot 11 % in 1998. Een extra 7 % is nodig volgens de indicatieve EU-doelstelling van 18 % in 2010.
- Er is sinds 1990 sprake van een aanzienlijke toename van nationaal en subregionaal ecotoerisme, maar dit blijft desondanks van zeer marginale betekenis.
- Zuivering van afvalwater levert steeds meer afvalslib op. Ondanks de voorziene groei in de recycling van zuiveringsslub, wordt verwacht dat de totale hoeveelheid te storten slib in 2005 50 % hoger zal zijn.

Indicatoren

Bijdrage van sectoren aan vermindering uitstoot luchtverontreinigende stoffen

Uitstoot van broeikasgassen 1990-1998, vergeleken met de doelstelling van het Kyoto protocol

zich af binnen een steeds bredere ecologische belastinghervorming. Overeenkomsten met economische entiteiten over hun milieugedrag zijn steeds meer op het gehele economische proces van toepassing, zoals bij de beheersovereenkomsten in de landbouw.

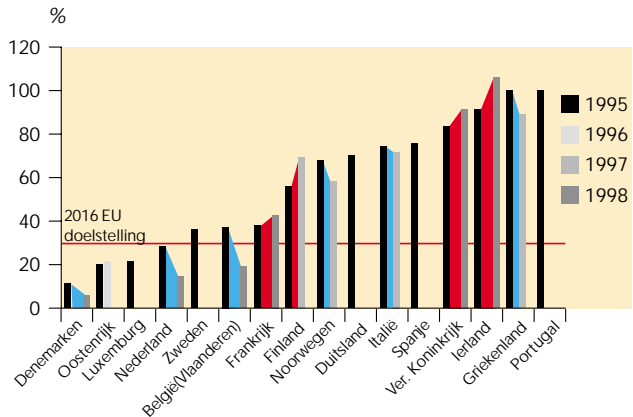
De integratie van sociale, economische en milieuoverwegingen kan nog meer versterkt worden, als op hoog politiek niveau jaarlijks verslag zou worden gedaan over voortgang in duurzame ontwikkeling.

- **Energienormen voor huizen en de beschikbaarheid van efficiëntere elektrische apparaten en verwarmingsinstallaties hebben niet tot een vermindering van het totale energie- en elektriciteitsverbruik van huishoudens geleid.**
- **Het aandeel van de meer milieuvriendelijke vervoersvormen (spoorwegen, binnenvaart, kustvaart) is tussen 1980 en 1998 met 10 % gedaald.**
- **Tussen 1975 en 1995 zijn er in de EU meer dan drie miljoen landbouwbedrijven verdwenen. Dit is gedeeltelijk een gevolg van schaalvergroting in het kader van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. In combinatie met een vermindering van 12 % van het permanente grasland heeft dit tot een aanzienlijke concentratie van de landbouwproductie geleid.**
- **Van het biologisch afbreekbare stedelijk afval belandt 66% op een stortplaats. In landen met de hoogste percentages gestort afval heeft geen verbetering plaatsgevonden.**

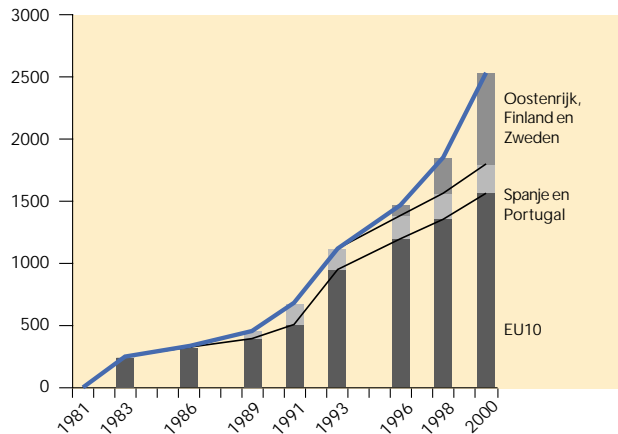
Indicatoren

Biologisch afbreekbaar gemeentelijk afval als percentage van de totale gemeentelijke afvalproductie

Natuur en biodiversiteit: aanwijzing van beschermde gebieden

aantal gebieden

Europese Milieuagentschap

Milieusignalen 2001, Samenvatting

Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der
Europese Gemeenschappen

2001 — 23 blz. — 21 x 9,9 cm

ISBN 92-9167-281-5

Bestelformulier

Gelieve mij _____ exemplaren te sturen van: *Environmental Signals 2001*, EEA 2001, 112 blz., ISBN 92-9167-271-8, Catalogusnummer: TH-36-01-629-EN-C, Prijs in Luxemburg: 16 euro.

Gelieve dit formulier met HOOFDLETTERS in te vullen en het op te sturen naar uw boekhandel of een van de verkoopkantoren van het Publicatiebureau van de EU: <http://eur-op.eu.int/general/en/s-ad.htm>

Naam: _____ Datum: _____

Adres: _____

Telefoonnummer:

Handtekening:

Venta Salg Verkauf Πωλήσεις Sales Vente Vendita Verkoop Venda Myynti Försäljning
<http://eur-op.eu.int/general/en/s-ad.htm>

BELGIQUE/BELGIE

Jean De Lamoy
 Avenue du Roi 202/Koningslaan 202
 B-1190 Bruxelles/Brussel
 Tél. (32-2) 538 08 41
 Fax (32-2) 538 08 41
 E-mail: jean.de.lamoy@rijtdoord.be
 URL: <http://www.jean-de-lamoy.be>

**La librairie européenne/
 De Europese Boekhandel**

Rue de la Loi 244/Welstraat 244
 B-1040 Bruxelles/Brussel
 Tél. (32-2) 295 26 39
 Fax (32-2) 735 08 60
 E-mail: mail@libeurop.be
 URL: <http://www.libeurop.be>

Montieur belge/Belgisch Staatsblad

Rue de Louvain 40-42/Leuvenseweg 40-42
 B-1000 Bruxelles/Brussel
 Tél. (32-2) 552 22 11
 Fax (32-2) 511 01 84
 E-mail: eusales@just.fgov.be

DANMARK

J. H. Schultz Information AS

Heistvedang 12
 DK-2620 Albertslund
 Tlf. (45) 43 63 23 00
 Fax (45) 43 63 19 69
 E-mail: schultz@schultz.dk
 URL: <http://www.schultz.dk>

DEUTSCHLAND

Bundesanzeiger Verlag GmbH

Vertriebsbeihlung
 Anstettendamm Straße 192
 D-50735 Köln
 Tél. (49-221) 97 66 80
 Fax (49-221) 97 66 82 78
 E-Mail: vertrieb@bundesanzeiger.de
 URL: <http://www.bundesanzeiger.de>

ΕΛΛΑΔΑ/GREECE

G. C. Elithroudakis SA

International Bookstore
 Panepistimiou 17
 GR-10564 Athina
 Tél. (30-1) 331 41 80/1 2/3/4/5
 Fax (30-1) 323 98 21
 E-mail: ebooks@netor.gr
 URL: <http://www.netor.gr>

ESPAÑA

Boletín Oficial del Estado

Trafalgar, 27
 E-28071 Madrid
 Tél. (34) 915 38 21 11 (libros)
 913 84 17 15 (suscripcjón)
 Fax (34) 915 38 21 21 (libros).
 913 84 17 14 (suscripcjón)
 E-mail: clientes@com.boe.es
 URL: <http://www.boe.es>

Mundi Prensa Libros, SA

Castello, 37
 E-28001 Madrid
 Tél. (34) 914 36 37 00
 Fax (34) 915 75 58 98
 E-mail: mberna@mundiprensa.es
 URL: <http://www.mundiprensa.com>

FRANCE

Journal officiel

Service des publications des CE
 26, rue Desaix
 F-75727 Paris Cedex 15
 Tél. (33) 140 58 77 31
 Fax (33) 140 58 77 00
 E-mail: europublications@journal-officiel.gouv.fr
 URL: <http://www.journal-officiel.gouv.fr>

IRELAND

Alan Hanna's Bookshop

270 Lower Rathmines Road
 Dublin 6
 Tél. (353-1) 486 73 98
 Fax (353-1) 486 02 28
 E-mail: hannaas@tdi.ie

ITALIA

Licosa Spa

Via Dura di Calabria, 1/1
 Casella postale 552
 I-50125 Firenze
 Tél. (39) 055 64 83 1
 Fax (39) 055 64 12 57
 E-mail: licosa@licosa.com
 URL: <http://www.licosa.com>

LUXEMBOURG

Messagepress du livre SARL

5, rue Raffäisen
 L-2411 Luxembourg
 Tél. (352) 410 10 20
 Fax (352) 419 06 61
 E-mail: mail@mdl.lu
 URL: <http://www.mdl.lu>

NETERLAND

SDU Servicecentrum Uitgevers

Christoffel Plantijnstraat 2
 Postbus 20014
 2500 EA Den Haag
 Tél. (31-70) 378 98 80
 Fax (31-70) 378 97 83
 E-mail: sdu@sdu.nl
 URL: <http://www.sdu.nl>

ÖSTERREICH

**Manzsche Verlags- und
 Universitätsbuchhandlung GmbH**

Kohlmarkt 16
 A-1014 Wien
 Tél. (43-1) 53 16 11 00
 Fax (43-1) 53 16 11 67
 E-Mail: manz@schulverlag.at
 URL: <http://www.manz.at>

PORTUGAL

Distribuidora de Livros Bertrand Lda

Rua das Terras dos Vales, 4-A
 Apartado 60037
 P-2700 Anadoura
 Fax (351) 214 96 87 87
 Fax (351) 214 96 02 55
 E-mail: dlo@fp.pt

Imprensa Nacional-Casa da Moeda, SA

Sector de Publicações Oficiais
 Rua da Escola Politécnica, 135
 P-1250-100 Lisboa, Codex
 Tél. (351) 213 94 57 00
 Fax (351) 213 94 57 50
 E-mail: spoc@incm.pt
 URL: <http://www.incm.pt>

SUOMI/FINLAND

**Akatemien Kirjakauppa/
 Akademiska Bokhandeln**

Keskuskatu 1/Centraltgatan 1
 P/L/PL 128
 FIN-00101 Helsinki/Helsingfors
 P./fin (358-9) 121 44 18
 F./fax (358-9) 121 44 35
 Sähköposti: sps@akateeminen.com
 URL: <http://www.akateeminen.com>

SVENSK

BTJ AB

Trafalvåggen 1-1-13
 S-221 82 Lund
 Tlf. (46-46) 18 00 00
 Fax (46-46) 30 79 47
 E-post: bljev-pub@blj.se
 URL: <http://www.blj.se>

UNITED KINGDOM

The Stationery Office Ltd

Customer Services
 PO Box 29
 Norwich NR3 1GN
 Tél. (44) 870 60 05-522
 Fax (44) 870 60 05-533
 E-mail: book.orders@theso.co.uk
 URL: <http://www.itsofficial.net>

ISLAND

Bokabud Larusar Björndal

Skijavörðunög, 2
 IS-101 Reykjavík
 Tél. (354) 552 55 40
 Fax (354) 552 55 60
 E-mail: bokabud@simnet.is

NORGE

Svens Blackwell AS

Østervolden 18
 Boks 6512 Etterstad
 N-0606 Oslo
 Tél. (47) 22 97 45 00
 Fax (47) 22 97 45 45
 E-mail: info@no.swetsblackwell.com

SCHWEIZ/SUISSE/SVIZZERA

Euro Info Center Schwitz

c/o OSC
 Stampfenbachstraße 85
 PF 482
 CH-8035 Zürich
 Tél. (41-1) 365 53 15
 Fax (41-1) 365 54 11
 E-mail: eics@osce.ch
 URL: <http://www.osce.ch/eics>

BALGARIA

Europress Euromedia Ltd

59, blvd Vitosha
 BG-1000 Sofia
 Tél. (359-2) 980 37 66
 Fax (359-2) 980 42 30
 E-mail: Milena@inbox.cibg
 URL: <http://www.europress.bg>

ČESKÁ REPUBLIKA

UVIS

odd. Publikaci
 Havelskova 22
 CZ-130 00 Praha 3
 Tél. (420-2) 22 72 07 34
 Fax (420-2) 22 71 57 38
 URL: <http://www.uvis.cz>

CYPRUS

Cyprus Chamber of Commerce and Industry

PO Box 21455
 CY-1509 Nicosia
 Tél. (357-2) 98 97 52
 Fax (357-2) 66 10 44
 E-mail: demetr@ccci.org.cy